

УДК: 379.85 (477.82)

Т. В. Ковальчук,
аспірантка кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія»

РОЗВИТОК РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті висвітлено розвиток релігійного туризму на території Волинського воєводства у міжвоєнний період.

Ключові слова: релігійний туризм, сакральні пам'ятки, Волинське воєводство, Друга Річ Посполита, екскурсія, путівник, туристичний маршрут.

Развитие религиозного туризма на территории Волинского воєводства в междувоенный период

В данной статье отражено развитие религиозного туризма на территории Волинского воєводства в междувоенный период.

Ключевые слова: религиозный туризм, сакральные достопримечательности, Волинское воєводство, Вторая Речь Посполитая, экскурсия, путеводитель, туристический маршрут.

Development of religious tourism on territory of Volyn province in an antimilitary period

In this article development of religious tourism is reflected on territory of the Volyn province in an antimilitary period.

Keywords: religious tourism, sacral sights, Volyn province, the Second Rich Pospolita, excursion, guide-book, tourist route.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вивчення історичного досвіду розвитку туризму в нашій державі. В Україні зосереджена велика кількість унікальних пам'яток, які викликають зацікавленість у мільйонів туристів.

Волинь – одна з історичних земель України, багата різними туристичними ресурсами, у тому числі й сакральними, які представлені чималою кількістю церков, монастирів, костелів, синагог, соборів тощо.

Метою даної статті є висвітлити розвиток релігійного туризму на території Волинського воєводства у міжвоєнний період.

Досліджувана тема є недостатньо вивченою у науковій історичній літературі. Науковий доробок сучасних вчених із даної проблематики

обмежується публікаціями Н. Кінд-Войтюк [5; 6; 7], В. Дмитрука [2, Н. Заставецької [4], О. Михайлюка [12] та О. Завадської [3], у яких в основному подається загальна характеристика розвитку туризму на території Волині, а також аналізується діяльність польських туристсько-краєзнавчих товариств та їх внесок у розвиток туристичної справи на досліджуваній території. Основу джерельної бази даної праці складають матеріали Архіву Нових Актів у Варшаві [15; 16; 17; 18], архівів Польської Академії Наук у Варшаві [20] та Кракові [19], фондів Державного архіву Волинської області [1], статті у періодичних виданнях міжвоєнного періоду [25; 27; 29]. Окрему групу джерел становлять туристичні путівники, у яких подаються туристичні маршрути по досліджуваному регіону, описуються туристичні об'єкти краю. Слід зазначити, що автори більшості путівників головну увагу акцентують саме на релігійних пам'ятках. У цьому контексті варто відмітити путівники М. Орловича [28], Я.Гофмана [23], путівник по Польщі під редакцією С. Ленартовіча [31], путівники по окремих містах Волинського воєводства – Острогу [30], Кременцю [26] та ін.

Згідно з умовами Ризького мирного договору 1921 р. Західна Волинь увійшла до складу Другої Речі Посполитої, а на її території було утворено нову адміністративно-територіальну одиницю – Волинське воєводство з центром у Луцьку [32]. На час створення даної адміністративно-територіальної одиниці площа її становила 30 288 кв. км, на якій проживало 1 млн. 437 тис. 907 осіб [1, арк. 4]. Волинське воєводство складалось із 11 повітів: Дубенський, Горохівський, Костопільський, Ковельський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Рівненський, Сарненський, Володимирівський [13], Острозький (з 1925 р. – Здолбунівський) [14, с. 97].

Щодо національного складу та релігійної приналежності, то варто відмітити, що протягом усього досліджуваного періоду відсотковий склад змінювався і мав певні особливості. Згідно даних перепису 1931 р. на території Волинського воєводства проживало 2 млн. 68 тис. 600 осіб. Із цієї кількості за національним складом українці становили 68,8 %, поляки – 16,6 %, євреї – 9,9 %, німці – 2,3 %, чехи – 1,5 %, 0,9 % становили інші національності. За релігійною приналежністю 69,8 % жителів регіону були православними, 15,7 % – римо-католиками, 10% – іудеями, 2,6 % – євангелістами, 1,9 % були представниками інших конфесій [13].

Варто відмітити, що основна маса православного населення проживала у сільській місцевості. У містах згідно даних переписів 1921 і 1938 рр. більшість міщан були євреями, відповідно за конфесійною приналежністю іудеями. Винятком було лише одне волинське місто – Кремен-

нець, де більшість населення були українці (80 %) [14, с. 98].

Одразу ж після встановлення своєї адміністрації, перед керівництвом польського уряду постало завдання якнайшвидшої колонізації, полонізації та інтеграції українських земель до складу Польської республіки. І одним із знарядь такої політики мав стати саме туризм.

Зародження туристичного руху на Волині науковці відносять до початку 20-х рр. ХХ ст., коли при установі «Дирекція публічних робіт» у Луцьку була вперше введена посада референта з питань туризму [2, с. 24].

Що ж до самої організації туристичної справи, то слід зазначити, що вона здійснювалась як через загальнодержавні установи Польщі, так і воєводські. Значну роль у цій справі також відігравали різного роду польські туристичні організації та товариства. Справами туризму на території усєї Другої Речі Посполитої займався Відділ туризму, який діяв при Міністерстві Публічних Робіт [17]. Даний підрозділ протягом майже усього міжвоєнного періоду очолював М. Орлович [20]. Його посада мала назву «референт з питань туризму». Окрім нього тут працювало ще троє осіб [17]. Крім вищезазначеної установи у Варшаві при Міністерстві Публічних Робіт діяли Державна Туристична Рада та Польський Туристичний Відділ, головним завданням яких була координація роботи промислової, харчової, готельної, транспортної індустрії, а також забезпечення їх сприяння розвитку туристичної справи в країні [21, с. 21]. При Міністерстві Комунікації діяло Бюро Туристичної Пропаганди Польської Державної Залізниці, одним із головних завдань якого було забезпечення розвитку та пропаганди туризму на теренах Польської республіки [21, с. 22].

Що ж до організації туристичної справи у самому воєводстві, то нею спочатку займалась уже згадувана «Дирекція публічних робіт», а у 1925 р. до цієї справи приєдналась воєводська туристична комісія, яка була створена при воєводській управі. Даний підрозділ займався справами, пов'язаними із готельною справою, шляхами сполучення, доглядом за краєвидами і пам'ятками минулого тощо. У 1925–1926 рр. воєводську туристичну комісію очолював Ж. Пручник, згодом дану посаду зайняв Ф. Ксенжпольський [34, с. 28].

На території Волинського воєводства у досліджуваний період організовувались численні паломницькі тури до міст, де знаходились найбільші святині католицизму, іудаїзму, православ'я та протестантизму. Ці міста поправу можемо називати релігійними центрами краю. Такими центрами у міжвоєнний період були Корець, Дермань, Острог, Межирічі, Дубно, Луцьк, Рівне, Кременець, Почаїв, Луцьк, Володимир-Волинський, Олика та ін. У цих містах та містечках збереглися численні костели, монастирі

(православні та католицькі), синагоги, православні церкви, будинки молитв християн-євангелістів тощо. Це були пам'ятки різних епох, збудованих у стилях бароко, рококо, готиці та ін. [23, с. 29–31].

Як було уже зазначено, протягом усього міжвоєнного періоду, у містах більшу частину населення становили євреї, які в основному сповідували іудаїзм. Головною їх святинею були синагоги. Синагога (бейт-кнессет) відігравала суттєву роль у житті єврейського населення. Це був не тільки будинок молитви, а й місце зібрання єврейської людності. На території Волинського воєводства у міжвоєнний період майже у кожному місті було по декілька синагог. Усі ці сакральні будівлі орієнтовані на Єрусалим, туди де колись знаходився Храм Соломона. Варто відмітити, що досліджуваний період був останнім періодом повноцінного функціонування єврейських синагог, адже у часи Другої світової війни майже усе єврейське населення було знищене, а будівлі зруйновано [24, с. 111].

На сьогоднішній день у реєстр пам'яток історії та культури Рівненської та Волинської областей внесені старі синагоги, які збереглися до наших днів, хоча вони потребують негайної реставрації. Острозька мурована синагога, збудована у другій половині XVI ст. (або на поч. XVII ст.), прикрашена ренесансним аттиком, западала на 2 м в землю і вхід до неї був по сходах. Стеля трималась на чотирьох, яскраво розфарбованих колонах. Дана святиня – це унікальна пам'ятка епохи ренесансу і бароко на території усїєї Західної України [11]. Синагога зарахована до пам'яток загальнодержавного значення.

Ще однією сакральною пам'яткою єврейського населення була Дубенська мурована синагога, кінця XVI ст. У Першу світову війну вона була значно пошкоджена (спалений дах). На початку 20-х рр. XX ст. її було відбудовано [33, с. 20].

Досить відомою була Клеванська мурована синагога – пам'ятка XVII ст., двоповерхова з елементами бароко.

Перлинами волинської архітектури були дерев'яні синагоги, які віддзеркалювали характер єврейських містечок XVII–XVIII ст. Польський дослідник М. Орлович у своєму путівнику описав оригінальні, мальовничі старі дерев'яні синагоги у Луцьку (караїмів), Олиці, Гощі. Краєзнавець повідомляв, що з 4 синагог невеликого містечка Людвиполь, що на півночі Рівненщини, дві були дерев'яними (населення містечка – 2 тис., переважно єврейське, в 20-ті роки XX ст.) [28, с. 211–212].

Однією з найбільш цікавих та загадкових споруд Луцька у міжвоєнний період була єврейська синагога або як ще її називають і до сьогоднішнього дня «Малий замок» – саме така назва присутня в усій літературі XIX – початку XX ст. 5 травня 1626 р. польський король Сигізмунд

III надав луцьким євреям привілей на будівництво нової синагоги на місці старої, але з умовою, щоб вона була оборонною. Нова синагога була закінчена наприкінці 20-х років XVII ст. Будівля синагоги складалась із декількох частин: великої, квадратної у плані молитовної зали, квадратної п'ятиярусної вежі та двох прибудов із півдня та заходу, де розміщалися школа та молитовна зала для жінок [31, с. 261]. Храм діяв до Другої світової війни.

Хоча більша частина населення по воєводстві була православного сповідання, діючих святинь даної християнської течії було досить мало. Це пояснюється передусім тим, що офіційною релігією була римо-католицька віра, а тому частину православних храмів було передано католицькій громаді і в їх приміщеннях діяли католицькі костели, нові ж храми майже не відкривались. Натомість для католицьких осередків – це був період розквіту та відновлення.

Слід зауважити, що на території Волинського воєводства у міжвоєнний період збереглися сакральні пам'ятки, збудовані ще на початку II тис., побудовані у різних архітектурних стилях. Автор путівника по Польщі зазначав, що в основному церви та костели, на відміну від інших регіонів Другої Речі Посполитої, будувались із дерева. Тут також збереглось багато сакральних пам'яток, побудованих у візантійсько-романському стилі [31, с. 38–39].

На Волині, на відміну від інших земель Польської республіки, багато релігійних святинь було збудовано у специфічному стилі – поєднанні традиційного візантійського із готикою [31, с. 40].

Найбільш привабливими для туристів були наступні католицькі святині: Домініканський костел у Підкамені, збудований у стилі рококо XVIII ст., костели св. Йоахима та Анни (XVI ст., реставрований у XVIII ст., бароко) бернардинців (XIX ст., бароко), Домініканський (XVIII ст., бароко), а також монастир кармеліток у Дубно, костел св. Трійці в Олиці (XVII ст., раннє бароко в поєднанні з рококо), римо-католицький костели у Клевані (XVI ст., бароко), Здолбунові (поч. XVIII ст., бароко), Домініканський (Успенський) костел у Острозі (XIV ст., добудований у XIX ст., класицизм), костел Святого Антонія у Корці (XVI ст., бароко), костел св. Станіслава у Кременці (XIX ст., класицизм). У Луцьку паломникам та туристам пропонувалось відвідати Римо-католицький Свято-Троїцький собор (XVI ст.), бернардинський костел, колишній єзуїтський монастир тощо [31, с. 249–262].

Християнство східного обряду було поширене на Волинській землі ще з часів Володимира Великого, а тому на даній території досить багато церков, згадки про які відносять до початку минулого тисячоліття.

Однією із найдревніших церков Волині, згадка про яку відноситься до 1044 р. є православна Успенська церква у Дубно [28, с. 312].

Не менш цікавими та відвідуваними були старовинні православні осередки: Михайлівська церква у Дубно (XII ст.), Новокорецька церква св. Іллі (XVI ст.), Острозький Богоявленський собор (XVI ст.), Церква св. Василя (ротонда) XIII–XV ст. у Володимирі-Волинському та ін. [35, с. 31–33].

Справжніми православними осередками на Волині були Дермань, Почаїв та Межиричі.

Протягом усього досліджуваного періоду найбільша кількість православних святинь діяла у Луцьку. Варто відмітити, що тут у більшості з них проводились ремонтні роботи, оновлювались іконостаси тощо. Однією із найстаріших православних святинь даного міста була церква св. Покрови, збудована ще за часів правління литовського князя Вітовта [31, с. 262]. Місцевий художник, учень В. Васнецова, В. Щукін у 1932 р. оновив весь церковний живопис. Ще однією православною церквою столиці Волинського воєводства була Хрестовоздвиженська, збудована спочатку у 1620 р. з дерева, а у 30-х рр. XVIII ст. на її місці будується кам'яна. У 1935–1937 рр. за проектом архітектора С. Тимошенка змінюється силует купола й ліхтаря, а також західний фронтон церкви.

Релігійні святині досліджуваного регіону, звичайно, найбільше відвідували жителі самого Волинського воєводства, однак досить часто сюди приїздили туристи й паломники з інших міст Другої Речі Посполитої. Про те, що територію Волині відвідували іноземні туристи-паломники, свідчить стаття В. Блюменталь, опублікована у варшавському часопису «Воскресное чтение» під назвою «Первая школьная паломническая экскурсия из Варшавы в Почаев и другие места Польши». Жанр цього матеріалу, як зазначив проф. М. Ковальський, за типолого-видовими ознаками – нарративне, оповідне джерело, за формою – подорожній опис на основі щоденникових записів сучасниці та учасниці цих подій, фактично своєрідний репортаж, складений невдовзі після подій, у яких вона приймала участь [8, с. 84].

Як свідчить текст статті, дану подорож було здійснено улітку 1930 р. Гімназисти та гімназистки зі своїми наставниками, які були православного віросповідання поставили собі за мету здійснити прощу до православної святині – Почаївської Лаври. На зворотному шляху виникла ідея відвідати Острог, Межиричі, Дермань та Корець.

Їхні враження від усіх релігійних осередків захоплюючі. Автор статті зазначав про гостинність, доброзичливість жителів волинського краю. Польські прочани на Волині перебували цілий тиждень. Вони відвідали

усі православні заклади тих міст, де побували, а також здійснили екскурсію по інших визначних пам'ятках історії та культури краю. В. Блюменталь далі пише в своїй статті, що на Волині вони побачили багато нового, велично-церковного [8, с. 85].

Таким чином, можна зробити висновок, що на території Волинського воєводства у міжвоєнний період знаходилося чимало сакральних пам'яток, що спричинювало жвавий розвиток релігійного туризму в краї.

Список використаних джерел та літератури

1. Держаний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.46 «Волинське воєводське управління». – Оп. 1. – Спр. 576.
2. Дмитрук В. Зародження туристичного руху на Волині / В. Дмитрук // *Минуле та сучасне Волині та Полісся: Ковель та ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської науково-історичної конференції, присвяченої 12-й річниці Незалежності України та 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права.* – Луцьк : [б.н.в.], 2003. – С. 24–25.
3. Завадська О. Туризм як один із напрямків діяльності краєзнавчих товариств у 1921–1939 рр. на території Волинського воєводства / О. Завадська // *Волинь: Історія і сучасність. Жидичин кризь віки. Матеріали IV науково-практичної, історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 780-ти річчю села Жидичина Ківерцівського району.* – Луцьк : [б.н.в.], 2007. – С. 82–89.
4. Заставецька Н. Пам'яткоохоронний аспект діяльності польських громадських організацій і товариств на західноукраїнських землях / Н. Заставецька // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – Вип. 3. – С. 240–246.
5. Кінд-Войтюк Н. Наукові товариства Другої Речі Посполитої у дослідженні історії та пам'яток Волинського воєводства (1921–1939 рр.) / Н. Кінд-Войтюк // *Краєзнавство.* – К. : [б.н.в.], 2008. – Вип. 1–4. – С. 22–27.
6. Кінд-Войтюк Н. Опис сакральних пам'яток Волині у краєзнавчих працях 1930-х років / Н. Кінд-Войтюк // *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник.* – Кн. 2.– Львів : Логос, 2007. – С. 689–694.
7. Кінд-Войтюк Н. Участь науково-громадських товариств Другої Речі Посполитої у дослідженні історії та пам'яток Волинського воєводства (1921–1939) / Н. Кінд-Войтюк // *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Історичні науки.* – Луцьк : [б.н.в.], 2001. – Вип. 5. – С. 136–140.
8. Ковальський М. Варшавський часопис «Воскресное чтение» (1924–1939 рр.) про минуле і тогочасне м. Острога і Волині / М. Ковальський // *Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя».* – Остріг : [б.н.в.], 1993. – С. 74–86.
9. Ковальчук Т. Внесок Волинського краєзнавчого товариства і Опіки

над пам'ятками старовини у розвиток туризму на Волині у міжвоєнний період / Т. Ковальчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне : РДГУ, 2008. – Вип. 15. – С. 180–183.

10. Манько М. Острозький путівник від 1934 року / М. Манько // *Ostróg. Pustrowany przewodnik krajoznawczy*. – Biały Dunajec. – Ostróg : «Wołanie z Wołynia», 2000. – S. 15–18.

11. Манько М., Шпізель Р. Пам'ятки єврейської історії та культури в зібранні державного історико-культурного заповідника Острога / М. Манько, Р. Шпізель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf67.htm>.

12. Михайлюк О. Історичне краєзнавство на Волині в 1921–1939 рр. / О. Михайлюк // Волинський музей. Історія і сучасність. Тези і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею і 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. 16–17 червня 1994 р. – Луцьк : Ініціал, 1998. – С. 7–8.

13. Організація державної служби: територіальний розріз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/derjstl_2/6.pdf.

14. Понедельник Л. Польська культура на Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / Л. Понедельник // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Історичні науки. – Луцьк : [б.н.в.], 2007. – Вип. 1. – С. 97–100.

15. *Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)*. – Dział «Administracja ogólna». – Zespół 12 «Ministerstwo Przemysłu i Handlu w Warszawie». – Sygn. 140–150 «Departament Organizacyjny: Organizacja, sprawozdania, gospodarka, 1928–1938».

16. *AAN*. – Dział «Administracja ogólna». – Zespół 16 «Ministerstwo Komunikacji w Warszawie». – Sygn. 3465 «Budowa dróg».

17. *AAN*. – Dział «Administracja ogólna». – Zespół 311 «Ministerstwo Robót Publiczych w Warszawie». – Sygn. 1–2 «Rozporządzenia, okólniki, komunikaty, zawiadomienia».

18. *AAN*. – Dział «Administracja ogólna». – Zespół 311 «Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie». – Sygn. 2925 «Referat kongresowy (międzynarodowe: biura, instytuty, kongresy i zjazdy 1931–1939)».

19. *Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie*. – Dział «Archiwa prywatne i spuścizny» – Zespół 88 «Goetel Walery». – Sygn. 1–2 «Rozporządzenia, okólniki, komunikaty, zawiadomienia».

20. *Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie*. – Dział «Archiwa prywatne i spuścizny». – Zespół 210 «Mieczysław Orłowicz (1881–1959; krajoznawstwo)». – Sygn. 1 «Działacz społeczny, pracownik Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki, Ministerstwa Robót Publicznych, Ministerstwa Komunikacji».

21. Goetel W. Turystyka w Polsce jako czynnik poprawy sytuacji gospodarczej / W. Goetel. – Kraków : Nakładem Wyższego Studium Handlowego w Krakowie, 1931. – 27 s.
22. Hermanowicz H. Krzemieniec / H. Hermanowicz. – Wilno: «Grafika», [b.r.w.] – 31 s.
23. Hoffman J. Przewodnik po Wołyniu. / J. Hoffman. – Warszawa : Związek polskich towarzystw turystycznych, 1938. – 67 s.
24. Informator turystyczny. – Warszawa : Nakładem Związku Polskich Towarzystw Turystycznych w Polsce, 1932. – 265 s.
25. Janowski A. Pilskie Towarzystwo Krajoznawcze / A. Janowski // Ziemia. – 1927. – № 11. – S.180–182.
26. Mały ilustrowany przewodnik po Krzemieniu i okolicy: Praca zbiorowa. – Krzemieniec : Nakł. Miesięcznika «Życie Krzemienieckie», 1932. – 103 s.
27. Morwic Z. Towarzystwo Opieki nad zabytkami przeszłości Wołynia / Z. Morwic // Głos Wołyński. – 1921. – № 9. – S. 10.
28. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu / M. Orłowicz. – Łuck : Nakł. Wołyńskiego towarzystwa krajoznawczego i Opieki nad zabytkami przeszłości, 1929. – 380 s.
29. Orłowicz M. Turystyka w Polsce w 1921 roku / M.Orłowicz // Ziemia. – № 3. – 1922. – S. 94–100.
30. Ostróg. Ilustrowany przewodnik krajoznawczy. – Ostróg : Nakł. Dyrektora Gimnazjum Państwowego im. M. Konopnickej w Ostrogu, 1934. – 49 s.
31. Przewodnik po Polsce w 4 tomach: Polska Południowo-Wschodnia [pod. red. S.Lenartowicz]. – Warszawa : [b.n.w.], 1937. – T. 2. – 540 s.
32. Traktat pokoju między Polską z Rosją i Ukrainą. – Warszawa ; Lwów : Drukarnia w Gywińskiemu w Warszawie, 1921. – 95 s.
33. Wiadomości turystyczne: Województwo Wołyńskie. – 1932. – Nr. 1. – Rok. II. – Styczeń. – 25 s.
34. Wołoszynowski J. Województwo Wołyńskie w świetle liczb i faktów / J. Wołoszynowski. – Łuck : [b.n.w.], 1929. – 249 s.
35. Wołyń jako teren turystyczny i jego potrzeby w dziele wzmocnienia nasilenia ruchu turystycznego. – Łuck : Nakł. Wydż. Komunikacyjno-budowlanego W. U. W., 1939 – 34 s.